

Ryssland har sökt mobilisera kristna

för sin politik mot Ungern så långt detta varit möjligt. Izvestija har de senaste dagarna innehållit en rad uttalanden från representanter för olika religiösa samfund som tar avstånd från självständighetsrörelsen och prisar Sovjets ingripande. Den 25 november förklarade företrädare för baptisterna i Ungern att "Amerikas röst är Judas röst, den röst som förrådade Kristus åt döden". Samma dag kritiserade en reformert biskop mot Ryssland riktade resolutionsförslag i FN: "Vi, troende reformerta, ber tillsammans med alla troende i Ungern att ordningen snart må återupprättas." Den 28 november uttryckte den katolske ukrainske ärkebiskopen sin "fasta övertygelse att sanningens Gud skall välsigna Ungerns broderfolk med fred" och förtydligade sin mening genom angrepp mot Sovjetunionens kritiker. Likaså har judar släppts fram i tidningen för att fördöma Israels aktion mot Egypten och tala om att de står "på det egyptiska folkets sida i dess rättfärdiga kamp". Det är svårt att tänka sig något vidrigare än att den principiellt religionsfientliga kommunismen driver fram religiösa ledare som vittnen för den ryska politikens rättfärdighet.

I SVENSKA HANDBÖCKER, såsom i Bonniers, Lindblads och Norstedts världshistorier, får man ungefär samma skildring av Ivan den förskräcklige (1530–1584), den förste ryske tsaren genom kröningen i Moskva 1547. Han liknar, sägs det, i viktiga hänseenden de furstar som i Väst- och Nordeuropa skapade starka och enhetliga stater genom att införa envælde, krossa eller begränsa feodalismen, föra framgångsrika erövringskrig. Ivan blev genom kröningen till tsar herre över kyrka såväl som stat, han organiserade armén, slog ned feodalherrar, bojarernas, makten och förvandlade stormännen till ämbetsmän och krigare i furstens tjänst, han lade stora nya områden, främst kanaten Kazan och Astrakan, till Ryssland och sökte också, med mindre lycka, expansion väster ut (Finland, Baltikum). Även genom sin bildning, sina utsvävningar och sin hårdhet liknade han historieskrivningens modell av renässansfurste. Men i fråga om grymhet gick han längre än sina kolleger. Skövlingar, blodbad, godtyckliga avrättningar, privatnord var vida mera framträdande drag i hans maktutövning. Denna karaktärens mörka sida kom, betonas det, fram särskilt efter 1560; kulminationen var mordet på sonen Ivan ett par år före tsarens död.

En dansk slavist, Bjarne Nørretranders, har i höst utgivit en kort men innehållsrik undersökning över den ryska historiografin i ämnet, *Ivan den förskräcklige i rysk tradition*. Det är en intelligent, rolig och nyttig bok, med icke ringa aktuellt intresse. En svaghet ligger, synes det mig, däri att författaren alltför ivrigt söker inpassa skilda bilder av Ivangestalten i ett rationellt utvecklingsschema, att han — kanske under marxistisk påverkan — antar att hållningen till Ivan under skilda tider och inom olika grupper alltid avspeglade tidens eller gruppens politiska intresse. Det är uppenbart att dylika korrelationer bör observeras och fastställas, att just genom denna metod historiografin blir

problemforskning — men det är farligt frestande att slå över i alltför abstrakta och osäkra konstruktioner.

I en memoaranteckning berättas att Peter den store en gång införde ett porträtt av Ivan den förskräcklige yttrat: "Denne herre är min föregångare och min förebild. Jag har ständigt under min regering haft honom för ögonen som ett mönster i fråga om klokhet och mod, men jag har ännu inte på långt när kommit så långt som han gjorde. Endast de dumbommar som inte förstår hans tid, hans folk och hans insatser för folket kallar honom en tyrann." I dessa ord framkommer de båda centrala bilder av Ivan som behärskar his-

Ivan den förskräcklige i rysk historia

Ivan den förskräcklige sådan han framställts i Sergej Eisensteins film: "en stor och vis bärskare" möter det ändlösa taget av undersåtar som ber honom återvända till Moskva.

härskare. Möjligen kan man i denna tendens spåra en vilja hos de högre klasserna, som kunde identifiera sig med 1500-talets bojare, att nedsätta Ivans adelsfientliga och på sitt sätt radikala politik. Föreställningen om Ivan som statsbyggare och reformator drevs däremot till ytterlighet av författare som påverkats av den Hegel-Marxiska historiemetafysiken, och flera av de skrifter som mest reservationslöst hyllade Ivan från denna synpunkt skrevs därför av marxister, alltså av oförsonliga motståndare till den ryska enväldsskärningen. Det väsentliga för dem var att Ivan genomfört en första stor omvälvning i Ryssland och att han därmed varit ett verk-

Ilya Repins tavla "Ivan den förskräcklige och hans son" — mannen som i sin till vansinne gränsande vrede begått en ohygglig handling och i skräck och förtvivlan ångrar den.

torleskrivningen och litteraturen intill senare år; ungefär samma motsättning framträder för övrigt kring en rad monarker och politiker som blivit namnkunniga både för sina framgångar och för sina ogärningar. I en bild dominerar draget av despoti: man framhäver Ivans maktlystnad och hårdhet som dominerande motiv och ser undertryckandet av bojarerna, krig och plundringarna i detta ljus; bilden fulländas av de många våldshandlingarna, särskilt mordet på sonen. Den andra bilden visar oss statsbyggaren och reformatorn som lägger grunden till ett modernt valde genom centralisation, ordning och utvidgning av riket. Mellan dessa bilder finns det en rad varianter som jag här inte skall stanna vid. Det bör dock nämnas att mera psykologiserande beskrivningar av Ivan blev populära mot 1800-talets slut. Man diskuterade om han var sinnessjuk eller inte, huruvida hans av olyckor och faror präglade ungdomstid varit bestämmande för hans utveckling, om han omkring år 1560 undergick en avgörande psykisk förändringsprocess, om hans grymhet berodde på fruktan och ångest eller på en medfödd sadism. Det finns författare som framställt honom som ett mänskligt vilddjur, men också sådana som hos honom funnit en rysk Hamlet. Repins berömda tavla av Ivan inför den mördade sonen tecknar en av de psykologiska varianterna; här ser vi mannen som i sin till vansinne gränsande vrede begått en ohygglig handling och som nu i skräck och förtvivlan ångrar den.

De båda huvudbilder som jag här berört utbildades till fulländning under 1800-talets historiska och litterära blomstring. Man får emellertid inte föreställa sig att den vackra bilden av Ivan som statsbyggare utbildades av de konservativa grupper som försvarade tsardömet, medan Ivan av de radikala motståndarna till regimen framställdes som despot. Snarare var det, som Nørretranders visar, tvärtom. De konservativa historie-skrivarna betonade i regel ganska skarpt de onda sidorna hos Ivan och kontrasterade ofta denna bild mot senare tiders humana själv-

tyg för en process som tänktes utmyнна i en ny och ännu ojämför-ligt våldigare förändring, socialis-mens seger över tsardömet's feoda-lism och storborgerlighet. Fram-stegsfilosofin drev dessa författare att betrakta Ivan på i grunden samma sätt som en och annan svensk hegelian såg Hitler för femton år sedan. Då man bakom Ivans handlingar anade världsän-den, historiens list eller produk-tivkrafternas obönhörliga omvand-ling, blev självfallet tsarens blod-sdåd likgiltiga; inför detta stor-slägna perspektiv blir avtalsbrott och mord småsaker, av intresse endast för subalternna krönikörer.

Denna uppfattning blev efter kommunismens seger till en bör-jan helt förhärskande. Typisk är framställningen hos den ledande historieideologen Pokrovskij, vars redan före revolutionen utarbete-de framställning under den nya regimen fick officiell auktoritet. Allt tal om Ivans själsbeskaffen-het avvisades som ovidkommande nonsens, eftersom det väsentliga måste vara om en person fyller en plats i den historiska utveck-lingen; Ivan framställdes som en stor man "emedan han hade sinne för den historiska processens la-gar och gjorde sig till dess tjä-nare". Det var alltså Ivan som redskap för en revolution i över-ensstämmelse med Marx schema Pokrovskij prisade, och enligt den-na åskådning innebar den av Le-nin organiserade omvälvningen ett nytt och definitivt stadium i sam-ma universella framstegsprocess.

Under Stalin blev emellertid hela denna ideologi småningom för-äldrad. Marx internationalism ersattes av rysk patriotism, och i stället för en proletariats dikta-tur, som skulle innebära en total demokrati, trädde Stalins envælde och förhärskandet av Stalin som den ryska nationens överlägsne ledare. Det intressantaste i Nør-retranders arbete är påvisandet av att denna omvandling ledde till utformandet av en ny Ivanbild i historien och framför allt i skön-litteraturen. I Aleksej Tolstoj's och Vladimir Solovjov's skådespel från år 1943 och 1945 är Ivan inte längre en representant för klass-kampen såsom feodalismens un-

dertryckare, utan helt enkelt det hotade och segrande fosterlandets räddare. Det avgörande blir att han krossar förräderiet inom det egna landet, besegrar andra sta-ter, utvidgar och befäster en be-stående regim. Paradoxalt kan för-hållandet uttryckas så, skriver Nørretranders, att Ivan från att vara en revolutionär hjälte i ra-dikalismens ideologi nu blev en konservativ hjälte för Sovjetsta-tens ledare. Genom att hylla Ivan hyllade man i realiteten Stalin.

Nørretranders tycks inte ha uppmärksammat en uppgift — liksom ett par andra uppgifter i det följande meddelad mig av Sven Vallmark — enligt vilken Stalin själv skulle ha godtagit denna Ivanbild. Den ryske skå-despelaren Tjerkassov omtalar i sina dagboksanteckningar att han och regissören Eisenstein i sam-band med inspelningen av den stora filmen om Ivan togs emot av Stalin. Härvid yttrade Stalin att Ivan "var en stor och vis här-skare, som skyddade landet mot utländskt inflytande och strävade till ett enande av Ryssland". Sta-lin förklarade också att Ivan be-gått ett stort misstag då han inte likviderat alla de stora feodal-familjerna; felet med honom var inte att han varit för hård, utan att han inte alltid varit tillräckligt beslutsam.

De senaste årens litteratur vi-sar, vilket Nørretranders ej berör, att kritiken av Stalinkulten drab-bat även bilden av Ivan. I Literaturnaja Gazeta för 14 juli 1956 riktar G. Lenobl ett skarpt angrepp mot Aleksej Tolstoj's nyss nämnda drama om Ivan. "Dramat hör till de verk som man nu lä-ser om med en känsla av smärta och skam... det envetna idealise-randet av Ivan IV har blivit en olycka för många av våra historis-ka och skönlitterära verk." Det hör till saken att Lenobl tidigare, då detta var opportunt, höjt Tol-stoj's Iwandrama till skyarna. I tidskriften Voprosy Istorii, 1956:8, skriver S M Dubrovskij "Mot idealiseringen av Ivan IV:s verk". Här anklagas lovprisarna av Ivan både för att vara omärksistiska och för att inte framhålla Ivans terrorism och personliga grymhet. Ännu en gång får alltså Ivan, nära 300 år efter sin död, tjänst-göra som vapen i den ideologiska uppgörelsen.

HERBERT TINGSTEN